

املاویز حقیقہ

بیر نتیجہ سؤز

کریم مشروطہ چی «سؤنمز»

۱۳۸۲ قیشن فصلی

دیلیم - دیلیم دۇغرا قئیزیل آلمانى
وئر هر گلن یئسین اوندان بیر دیلیم
اۆچ کلمه دیر وارلیغیمی بیلدیرن
بیر: وطنیم،
بیر: منلیگیم،
بیر: دیلیم!

۹۹/۷۵ فایض آنادیلده سوادسیز اولان دیلداشلاریمیز، دیلیمیزین املا سیندا
بیرلیک یاراتماغی آرزولایان حرمتلی یازیچی و عالم لریمیزدن، ایلك اۇنجه
بالفعل - موجود بیرلیک باغلارینی قیرماماغی، اوندان سۇنرا املا میزین وحدتی
بارەدە تزه، بالقوه امکانلارا دوشونمگی گۆزله ییرلر. بیز بو چرچیوه دن مسأله یه
باخراق، بیر پارا قیدلریمیزی ۱۳۷۹/۸۰ نجی ایللرده، تهراندا کئچیریلن هر ایکی
اورتوقرافی سمیناری نین حرمتلی فعال اشتراکچیلارینا، آنا دیلیمیزین طالعینه
صداقتله دوشونن قلم دۇستلارینا، دیرلی لغتچی عالم لریمیزه و بۆتون عزیز
مطبوعاتچیلاریمیزا اتحاف ائدیریک.

درین حُرمتله: سۇنمز

اۋۇن سۆز

بىز كىچىمىشە، دىلېمىز دە بۇل - بۇل ايشلەنن دخىل سۆزلىرى قىسماً فۇنتىك يازماق^(۱) فكىرى ايله آياقلاشساق دا، سۇن زمانلاردا، بىر پارا سىبلرە گۇرە، خصوصيله «آنا دىلدە درسلىك» مسألەسى بارە دە دۇشونرکن، يايىنلا دىغىمىز كىتابلاردا، دخىل سۆزلىرى اكثراً اصلى دىلدە اۇلدوغو كىمى يازدىق، و تام دۇغمالاشمىش نادىر كىلمەلرین املاسىنى، آنا دىلېمىزین سىس قايدالارى ايله اويغونلاشدىردىق.

دۆرلى وارلىق درگىسى نىن ۱۳۸۲نجى ايل، ياي و پايىز نۆمرەلریندە يىغىجام اشاره اۇلوندوغو كىمى، بىز ۱۳۸۰نجى ايلدە تهراند ا كىچىرىلن اۇرتوقرافى سىمیناریمىزین آلدیغى قرارلارین يالنىز بىر مهم حصە سینه سىس وئرمە دىگىمىز اۆچون، اوستاد دۇكتور جواد هیئت جنابلارینا بىر مکتوب يازىپ، «وارلىق» درگىسى نىن بوگۇنكو املاسى بارە دە، اۇز شىخسى دۇشونجەلریمىزى، بىلدىرمک ایستەدىك. مکتوبدا گىئدن مسألەلرین بىر قىسمى درگىمىز دە درج اۇلونا رکن، گینه دە، درگى یە بىر سۇرغو ورقەسى قۇيولوب، بىزیم فکەرلریمىزین بىر چۇخ قىسمىندن خىرسىز اولان عزیز عالملریمىزدن، اۇخوجولاریمىزدان بىر داها نظر ایستەنىلمىشىدىر.

۱ - كىلمەنى تشكىل ائدن بۆتون سىسلىرى (فۇنئملرى) يازىدا گۇسترمک.

دیگر طرفدان ایسه، قیدلریمیزین اؤز املامیزلا درج اولونماسینی رجا ائتدیک، لاکن سمینارین قرارینی رعایتہ سؤز وئرن درگی نین یانیندا، رجامیز قبول شرفی قازانمادی. نظره عیبہ جرگلن املانین حقیقنده اؤز تنقیدی ملاحظه لریمیزی ده، همان عیبہ جر املان ایلن قید ائتمگه چالیشدیق، تأسف کی، ممکن اولمادی. آخی اولو بابالاریمیز: «عیبی، عیب ایلن یوماق اولمازا!»- دئییلر.

نهایت، بو قارشیشلاشدیغیمیز «آچماز» دان، آنجاق اؤز تلاشمیزلا چیخمالی اولدوغوموزو حس ائتدیکده، دوشونجه لریمیزی اولدوقجا ییغجام صورتده سئیرالاییب، علمی هیأتین صداقتلی عضولرینه، خصوصیلہ هر ایکی سمیناردا اؤز عایله سینی، ایشینی- گؤجونو بوراخیب، اوزاق - اوزاق یوللاردان تهرانا گلن فداکار عالم لره و مطبوعاتچیلارا بیلدیرمگی، اؤزوموز اوچون بۇرج ساندیق.

سمینارین علمی هیأتی نین بیرینجی اجلا سیندا ساده جه اعتراف ائتدیگیمیز کیمی، بورادا بیرداها تکرار ائدیریک کی، بیز، ایستر تعلیم - تربیه، ایستر سه ده دیلچی لیک ساحه سینده، علمی - متودیک تحصیل آلمامیشیق. و باشقا بیر یئرده ده یازمیشیق:

اؤزو بیتیش جالی یام جالی لارین کالی یام

منی بیتیشدیر نین عؤمور بؤیو قولویام

آنجاق عموم خلق مصلحتی مطرح اولان یئرده، اؤزوموزو اونودوب، یالنیز خلقین منافعی گؤزویله مسألہ یه باخماغی، بیر چیمدیک قدری اولسا دا، اؤیرنمگه چالیشمیشیق. بیزیم اوچون، عالی مکتب ساییلان «وارلیق» درگیسی ایله ۲۵- ایل امکداشلیغیمیزدا هنج نه عقلیمیزه گلمه ین، لاکن بوگون باشیمیزا گلن بو قاچینیلماز «فردی» تشبث ده، همان چالیشمالارین بیریحیک قیغیلجیمی دیر.

مسئله ھېز نەدن عبارەتدېر؟

آنادېلېمىز دە بۇل - بۇل ايشلەنن عربجە دخېل سۆزلىرى، تۆركجە متلرېمىز دە

نئجە يازماغېمىز مصلحتدېر؟

بو مسأله نېن حلى اوچون ۱۳۷۹ نجو ايلده كئچيريلن سمينارېمىز،
بۆتون اشتراكچيلارېن سۆزبېرلىگى ايله آشاغيداكى قرارا گلېمىشدېر:

«عرب و فارس دېللىرىدن آلېنېمىش مېنلرجه كلمه نېن يازېلىشېنا
گلدېكدە، دۇغمالاشمىش كلملرېن فۇنتېك يازېلماسى قرارا آلېنېمىشدېر.
سۆزلىرىن ھانسى نېن تۆركجەلشدېگېنى تېيېن اتمك ايشى، «اۆرتوقرافېك
سۆزلىويو» حاضېرلاياجاق ھىأتېن عھدەسېنە بوراخېلمىشدېر... خاص اسملىرىن

املاسى اۆلدوغو كېمى قۇرونور.»

بئله جە، اكثرأ عربجە دن و بعضأ فارسجادان آلېنېمىش اۇن مېنلرجه
كلمه نېن ھمان دېللىردە اۆلدوغو املا ايله يازېلماسى بېر «اصل» كېمى،
و يالنىز تام دۇغمالاشمىش دخېل كلملرېن فۇنتېك يازېلماسى
«استئنا» اۇلاراق قېول اۆلۈنمۈشدور.

۱۳۸۰ نجى ايلده كئچيريلن سميناردا، حاضرلىق آپاران علمى
ھىأتېن تكلېف لاېحەسېندە، و سۇنرا دا، سمينارېمىزېن تصوېبېنېدن
كئچيريلن مئندە، اۇنجه قېول اۆلۈنمۈش تمل فكر دېشىلېر، و بېرجه
ايل اۇندان اۆلكى قرارېن ماھىتتجه تام عكسېنە اۆلان تزه بېر تكلېف
ايرەلى سۆرۈلور. بو تكلېفدە «اصل»، اۆز يئرىنى «استئنا» ايله عوض
اېدېر، و لاېحە نېن ۹/۵ نجى سېراسېندا يازېلېر:

«بو قرارنامە دە كى قېدلرى نظر دە توتماق شرطى ايله بۆتون يابانجى كلملر

فۇنتىك شكىلده يازىلاجاق»، (وارلىق. ياز ۱۳۸۰، صحيفه ۷۰).

بئله جە بۆتون آينما كلمه لرى فۇنتىك يازماق، بىر «اصل» كىمى نظرده توتولور، و «استننالار» حقىنده، يالنىز اوخوجولار اوچون دئىيل، بلكه يازىچىلار اوچون ده آيدىن بىر تكليف معىن اولونمور.

عىنى زماندا بو قرارىن بلافاصله آلتىندا گتيرىلن جدولده ۵۴ دنه عربجه/فارسجا كلمه لردن يالنىز آلتى دنه سى اصلى دىلده اولدوغو كىمى يازىلير: «علم، عشق، احسان، مؤدب، مؤنث، منافع». سؤنرا جدولده كى باشقا كلمه لرىن هر بىرىنى معىن بىر گروھون اورنگى كىمى نظرده آلب، بۆتون اولارلا هم وزن اولان كلمه لرىن فۇنتىك يازىلماسىنا حُكم وئرىلير. بو قرارنامه دن، «استننالار» ين همىن ۶ دنه ده محدودلاشدىغىندان باشقا بىر معنا آلىنمير. موضوعو آچىق- آيدىن اولمايان بو قرار، هر قلم صاحىبى نىن الينى اؤقدر آچىق قۇيوركى، اونا استناداً، بۆتون دخىل كلمه لرىن نئجه يازىلدىغىنى توجيه ائتمك اولار. نئجه كى، سؤنرالار «وارلىق» ين سمينارلاردان قاباكى يىتگىن شيوه سىنه، ائله جە ده، هر ايكى سمينارىن آلدىغى قرارلارا رغماً، حتاً خاص اسم لرىن تۇخونولمازلىغى دا اونودولور و بىر مقاله ده: شىخ جۇنىد، شىخ حيدر، فاطمى و سليمان اؤف كىمى خاص اسملر: شىخ جۇنىد، شىخ حيدر، فاطمى و سؤلئيمانؤف شكىلنده يازىلير. ويا تاريخ بۇيو، معىن اينام - مسلک صاحبلرىنى آندىران: سُنَى، مَشرَعه، مَصلُوه و مُلحد كىمى اؤزل كلمه لرى: سَوْنَى، مَوْتَشْرِعَه، مَوْتَصَوْنَه و مَوْلَحِيد شكىلنده يازىلير.^(۱)

۱ (باخ: وارلىق، بابىز ۱۳۸۲ «شاه اسماعىلبن مدنى مىراثى» عنوانلى مقاله).

قىيىنلىق

□ بىز آذربايجاندا، تهرانددا و ساير ايالتلردە ساكن اۇلان ايران تۆركلىرى اۇزل دىل، تارىخ و مدنېتە مالک اۇلدوغوموزا گۆره، اۇزل مدنى حقوق طلبىندە اۇلساق دا، آنجاق بۇيوك وطنىمىز ايران تۇرپاغىندا، تارىخ بۇيو قاينايب- قارىشىدىغىمىز آبرى خلقلرلە ياناشى ياشاماق اىستە بىرىك.^(۱) بو مسأله، سمىناردا دا اساس گۆتورولدو.

□ تۆركلر، بۆتون ايران جمعیتى نىن ان آزی، اوچده بىرىنى تشكىل ائدیر. مهندس صرّافی «وارلىق» نىن ۱۳۷۸ نجى ایل، پاییز نۆمره سىندە، آنادىلدە سوادلى اۇلان تۆركلرین ۵۰/۰۰۰ نفر اۇلدوغونو تخمین ائدیر، و حساب اۆزەرىلە دئیر: تۆركلرین ۹۹/۷۵ فايضى آنادىلدە سوادسىزدىرلار! اۇ، علاوه ائدیركى، بىزیم آنادىلدە نشر اۇلونان كىتابلاریمىزین تیراژى، حدّا كثر ۳ مین نسخه دیر. مؤلف، هئچ نه مبالغه ائتمەدن، ايران تۆركلىرى نىن سایی نى جمعا ۲۰ میلیون تخمین ائدیر. بئله ايسه بىزیم نشریاتیمىزین ۱۹/۹۵۰/۰۰۰ نفر آنادىلدە سوادسىز دىلداشلاریمىزلا اۇز دىلىندە ایلگىسى يۇخدور. بونون اساس سببلىرى ايندى يە كىمى تديق اۇلونمايشدیر، و بىز، گلە جك سمیناریمىزدا بو موضوع حقیقندە دانیشماغى تكلیف ائدیرىك. بىز بورادا، نظره گلن سببلىرىن آنجاق بىرىسى بارەدە دانیشاجاغیق:

بالقوه، موجود امكانلارا خۇر باخماقلا، خلقىمىزدن آيرىلماغىمىز!

□ دئدیک کی، آنادیلده مکتببن اولمادیغی تقدیرده، بیزیم تۆرکجه کتابلاری بالقوه اؤخویا بیلنلر، فارسجا سوادلی تۆرکلردیر. بو سوادلی، عینی حالدا مطالعه اهلی اولان، لاکن تۆرکجه موجود کتابلارارغبت گۆسترمه ین تۆرکلرین یۆز نفریندن بیر-بیر سۇروشسان کی، «آنا دیلده چیخان کتابلاری نیه اؤخومورسان؟»، بیرجه نفرده «آنا دیلیمی سئومیرم!»- دئمز. بئله بیر فرد تاپیلسا دا، قطعاً دئمک اولارکی، ۹۹ فیاضی «اؤخویا بیلیمیرم!»- دئیر. عینی زماندا، سوادسیز آدلانماسین دئییه، الینه وئردیگین تۆرکجه کتابین یازیلارینا گۆزگۆزدریب، کتابداکی دخیل سۆزلی درحال اؤخویار: مسابقه، ادعا، نفوذ، اعتقاد، مهم، متوجه، کتاب، استقلال، انسان، مبارزه، ملت، مزد و سایر.

سۇنرا بۆتون قیسا تۆرکجه سۆزلی ده راحت اؤخویار: آد، آنا، دور، یاز، ایچ، آچ، سو، آز، قال، بیر، ایکی، اوچ، سن، من، آت، توت، ساز، بوز، قار، نار، آی، گۆن، اولدوز، بولود، وار، یوخ، ال... اؤخوجوموز، فارسجادا ایشله ن تۆرکجه سۆزلی: قاب، قاشیق، قازان و تۆرکجه ده ایشله ن دخیل کلمه لری: حرمت، محبت، پنجره، صندلی استکان، میدان، قلم، و سایر سۆزلی ده اؤخویار.

اؤ، بیرچوخ بو نوع ساده سۆزلی اؤخودوقدا، اؤز آنادیلینی اؤیرنمگه اینانار، هوسلنر و قاباقجا «اؤخویا بیلیمیرم!» دئدیگینه گۆره، اوتانار و الینده کی کتابی، بیر داها سنه قایتارماز.

دئمک، اؤنون اؤخوماقدا چتین لیک چکدیگی حصه لر، یالنیز چوخ هجالی، اکلنمیش و یا مرگب سۆز لر اولور. بیز بو حصه لرین اۆزه رینده دۆشونوب، اؤنلاری ممکن قدر آسانلاشدیرماق عوضینه، اؤخوجوموزون اؤنجه اؤیرندیگی، و گۆزو دۆشمک همن اؤخویا بیلدیگی سۆز لرین اصلی املاسینی پۆزوب، اؤنلاری باشقا بیر شکله

سالماقلا، موجود پوتانسیلی، ظرفیتی ده اؤنون الیندن آلیریق. مثال اوچون یوخاریداکی عربجه کلمه لری: مۆسابقه، ایدیعا، نؤفوذ، ائعتقاد، مۆهوم، مۆتوجئه، کیتاب، ایستیقلال، اینسان، مۆباریزه، میللت، مۆزد شکلینده یازیریق.

■ فارسجا درسلیکلری بو باخیمدان نظردن کئچیرنده، کلمه لری ۴۵ فايضی نین عربجه اولدوغونا دقت یئتیریрик. همین وضعیتی، ایستر قوزئی، ایسترسه ده گۆنئی آذربایجاندا، آنا دیلده، علمی - تدقیقی متلرده ده گؤروروک. نمونه اوچون الیمیزده اولان ایکی صحیفه لیک بیر متنی حُرمتلی قلم دؤستلاریمیزین نظرینه یئتیریрик. بو متن، چوخ دا آغیر، علمی - فلسفی متن دئیل، دوغما آنا دیلیمیزین «نطق مدنیتی» مسأله لرینه حصر اولونموش بیر علمی کؤنفرانسین ائتدیگی توصیه لرینه عاید اولان ساده جه بیر متن دیر.

۱۹۸۷ نجی ایل دکابر آیی نین ۱۸ نده نطق مدنیتی مسأله لرینه حصر

اولونموش رسوبلیکا علمی - متودیک کؤنفرانسین توصیه لری

* * * * *

آذربایجان دیلی اؤزونون حقیقی چیچکلنمه دؤرونو کئچیریر. سوؤت حاکمیتی ایللرینده آذربایجان خلقی نین اقتصادی - اجتماعی و عموم مدنی یوکسلیشی آذربایجان دیلی نین مدنیتی نین ده یوکسلیشی نی تأمین ائتمیشدیر. بو مدتده آذربایجان دیلچی لیگی نین یوکسک سوپه ده دیلچی - لیگیمیزین مختلف ساحه لرینه عاید مۇنوقرافیا، درسلیک، درس وسایطی، لغتلرین چاپ اولونماسی، خلقیمیزین نطق مدنیتی نین انکشافینا اؤز مثبت تأثیرینی گؤستر میشدیر. بو نائلیت لرله یاناشی، آذربایجان دیلچی لیگی نین آیری - آیری ساحه لرینده «یئنی دن قورما» طلبلرینه جواب وئرمه یین بیر سیئرا پروبلم لر بو گۆن ده اؤز حلینی گؤزله ییر. همین پروبلم لردن بییری ده نطق

مدنییتی مسألەسی دیر.

نطق مدنییتی همیشه خلقین عمومی مدنییتی نین آیریلماز ترکیب حصەسی اولموشدور. بۆتون دۆرلرده مترقی فکرلی عالم لر، یازیچیلار، مطبوعات ایشچیلری، صحنه اوستالاری، پداقوقلار، عمومیتله بۆتون ضیالیلار، نطق مدنییتینه عموم خلق مدنییتی نین ترکیب حصەسی کیمی باخمیشلار. اجتماعی مدنییتین بو گۆنکو انکشاف سۆیه سی، ضیالیلار قارشى سیندا اهالی نین بۆتون طبقله لری نین نطق مدنییتی نی یۆکسلتمک وظیفه سینى قویور.

آذربایجان نطق مدنییتی نین یۆکسلدیلمه سی اۆچون کۆنفرانس، آشاغیداکی تکلیفلری تۆصیه ائدیر:

۱ -... رسپوبلیکادا ایلك دفعه کئچیریلن نطق مدنییتی مسألەلرینه حصر اولونموش کۆنفرانس، عنعنه اولاراق ایکی ایلدن بیر کئچیریلسین و هر بیر کۆنفرانسدا گله جکده نطق مدنییتی ساحه سینده آپاریلجا ق تدیقیقات ایشی نین استقامتی معین لشدیر یلسین.

۲ - نطق مدنییتی نین مختلف ساحه لرینده، خصوصیه اؤرفوئپیا، اؤرفو قرافیا، اؤلسوبیات، اینتۇناسیا ایله باغلی مسألەلرین جدی شکلده تدیقیینه دقت، داها دا آرتیر یلسین.

۳ - نسیمی آدینا دیلچی لیک انستیتوتونون حاضرلادیغی «اؤرفوئپیا لغتی» زمینینده «آذربایجان دیلی نین اؤرفوئپیا لغتی» رسپوبلیکا عالی مکتب معلم لری نین اشتراکی ایله تکمیل لشدیر یلسین و اؤنون کۆتله وی نشری یئنی دن حیانا کئچیر یلسین.

۴ - آذربایجان دیلی اؤرفو قرافیاسی ساحه سینده کی بعضی مباحثه لره یتکون وۇرماق، اؤرفو قرافیا قایدالارینی داها دا تکمیل لشدیر مک و ثابت لشدیر مک اۆچون دیلیمیزین اؤرفو قرافیا لغتی نین یئنی نشری حاضرلانسین و چاپی سرعتلندیر یلسین.

۵ - انستیتوتلارین، خصوصیلە پداقوژی انستیتوتلارین بۆتون فاکولتەلریندە «نطق مدنیتی نین اساسلاری» کورسونون تدریسی ضروری حساب ائدیلسین. بوکورسون باشلیجا وظیفەسی گلەجک معلّم لیرین نطق مدنیتی نین یوکسلدیلەسینە خدمت ائتمکدن عبارت اولسون. همین کورسلارین پروگرام، درسلیک و درس وسایطلری حاضرلانیپ نشر ائدیلسین.

۶ - رسوبلیکا رادیو-تلویزیاسیندا نطق مدنیتی رۇبریکاسی تشکیل ائدیلسین.
۷ - ایلدە بیر دفعە رسوبلیکادا نطق مدنیتی مسألەلرینە حصر اولونموش تئماتیک مقاله لر مجموعه سی نین بوراخیلماسی، علاقەدار تشکیلاتلاردان خواهش ائدیلسین»^(۱) ۳۰ کلمە دن عبارت بو متنین ۱۱۵ کلمە سی نی تۆرکجه، ۱۸۵ کلمە سی نی آلینما سۆزلر تشکیل ائدیر. آلینما سۆزلرین دە، ۱۶ کلمە سی خارجی (روسجا، لاتینجه)، ۴ کلمە سی فارسجا و قالان ۱۶۵ کلمە سی عربجه دیر. دئمک، چاغداش آذربایجان دیلیندە اولان بور رسمی متنین ۶۱ فایضینی عربجه کلمە لر تشکیل ائدیر!

■ تۆرکیه دە، «تۆرک دیلی قورومو» یئتمیش ایل تمام استانبول تۆرکجه سیننی دخیل سۆزلردن آریدیپ، اۇنلارین یئرینە (اۇز تۆرکجه) کلمە لر قۇیارکن، گینه دە چاغداش استانبول تۆرکجه سیندە دۇردمین

۱ - منندە گئدن بعضی کلمە لرین معناسی: ۱ - مۇنوقرافی = بیر موضوعون اۆیره نیلمە سینە حصر اولونموش تدقیقات اثری. ۲ - پروبلم = مسألە. حل اولونماسینی طلب اندن نظری و یا عملی مسألە. ۳ - پداقوژی = تعلیم و تربیه چی لیک. ۴ - اۇرفوئپیا = دوژگون ادبی تلفظو معین لشدیرن قایدالار سیستمی. ۵ - اۇرفوقرافیا = اۇرتوقرافیا: سۆزلرین قبول ائدیلمیش دوژگون یازیلیش قایدالاری سیستمی، املا. ۶ - اینتۇناسیا = تلفظ خصوصیتلری، سس تۇنونون اوجالیب آجالماسی. ۷ - تئماتیک = هر هانسی موضوعا حصر اولونموش. ۸ - روبریکا = اۇنملی اولدوغونا گۆره، آلتینا قیرمیزی خط چکیلن عنوان. (ایضاحلی لغت)

عربجه - فارسجا ایشلک کلمه وار. (۱)

«تۆرک دیلی قورومو» بو ساحه ده اۇقدر آشیری عمل ائدی کی، بو گۆن تۆرکیه ده قاری - قوجالار جوان نسلین دیلینی باشا دوشمور. حتا تۆرکیه ده یوکسک طب تحصیلی آلان، استانبول تۆرکجه سینی بیزیم آذربایجان تۆرکجه سی سوپه ده بیلن و عمرنون یاریسینی تۆرکولوژی مسأله لری ایله صرف ائدن اوستاد دوکتور جواد هیئت ده، بعضاً «اؤز تۆرکجه» نی باشا دوشمور، عصبی کثیر و اؤز حقلی اعتراضینی دا بیر مقاله سینده عکس ائتدیریر. (۲)

■ هر ایکی آذربایجاندا، حقوق درسلیکلری، محکمه لرده، بۆتون دفترخانالاردا یازیلان رسمی سندلر، وثیقه لر و شرکتنامه لر عربجه سۆزلرله، اصطلاحلارلا دۆلودور. عربجه نین فارسجا - تۆرکجه دیلرله قاچینیلماز تسلطونون بو قدر اوزون سۆرمه سی نین اساس سببلرینی آراشدیرماق، نه بورادا لزوملودور، نه ده بیزده کفایت قدر علمی بضاعت وار. یالنیز بونو بیلیمک لازم دیر کی، بو سببلرین باشلیجاسی، دیلین سۆز داغارچیغی نین اۆلدوقجا انگین و زنگین لیگی، هم ده قایدالاری نین محکم و قیاسی اۆلدوغو، عینی زماندا، اینجه و چئشیتلی مجرّد آناملاری افاده یه قادر اۆلدوغوندان ایره لی گلیر؛ «فعل» باخیمیندان دا، تۆرک دیلی کیمی، زنگین دیر. سبب سیز دئییلدیر کی، اوقتيله یونان فلسفه سی نین ایرانا گلیشی، فارسجانین دئییل، اۇنجه عربجه نین واسطه سیله ممکن اۆلموشدور. کلاسیک تۆرکجه ادبیاتیمیزین پارلاق نمونه سی ساییلان «فضولی» نین زنگین

۱ - باخ: «فرهنگ واژه های مشترک». رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران. آنکارا

۲ - باخ: وارلیق، ۱۳۷۸

ارثیندن عربجه کلمه لری، اصطلاحلاری گؤتورسک، اوندان نه قالار؟ ایراندا چاغداش عالملر اؤز علمی- فلسفی متنلرینی تمیز فارسجا یازماغا چالیشسالار دا، گینه متنلری تشکیل ائدن کلمه لری ۳۰ فایضی عربجه دیر. عینی زماندا، ایستر فارسجادا، ایسترسه ده آذربایجان تۆرکجه میزین ادبیاتیندا، بو سۆزلر، دئییم لر و اصطلاحلار اؤ قدر ایشله نیب دؤغمالاشمیشدیر کی، اؤخوجو داها اؤنلرین یابانجی اؤلدوغونو حسّ ائله میر. فضولی نین آشاغیداکی گۆزل مصراعلارینا کیم دئیهر یابانجی دیر؟

نالهدن دیر نی کیمی آوازه عشقیم بلند

نالهدن ترکین قیلمازام نی تک کسلیسم بندبند

□ عزیز فونتیکیچی دؤستلاریمیز بو گرچگه دایاناراق دئییرلر:

– «ایندی کی، بو دخیل سۆزلر، واقتیله بیزه قۇناق گلیب، و یئرلرینی خوشلاییب، همیشه لیک قالاسی اؤلوبلار، اؤزلرینی بیزیم دیلیمیزین ایچ قانونلاری ایله اویوشدورمالی دیرلار».

دنیا دا بیرچؤخ دیلچی عالم لرین عقیده سی ایله اویوشان بو استدلال، یالنیز اؤ خلقلرده، اؤ مکتلرده صادق دیر کی، اؤنلرین آنادیللری، هم ده رسمی دیللی دیر؛ و ایلك تحصیله ده همان دیلده باشلاییرلار، اؤزلری اؤچون ده اؤزل رسم الخطلری، اؤزل الفبالاری وار. بو فکری، قیاساً بیزیم ایران تۆرکلری حقیقنده تطبیق ائله مک، قیاس مع الفارق دیر. شمالی آذربایجاندا، عربجه کلمه لری کیریل و یا لاتین الفباسیله تام فونتیکی یازاندا، یا هئچ نه عیب- ایراد تۆرتمیر، و یا نقصان اؤ قدر آز اؤلور کی، یؤخ کیمی دیر. نئجه کی، اؤرادا بو دخیل سۆزلری آتماق عوضینه، اؤنلاری اؤز آنا دیلیمیزین حلال مالی حساب ائله ییب، «معارف نشریاتی» ۱۹۸۱ نجی ایلده «آذربایجان

کلاسیک ادبیاتیندا ایشله دیلن عرب و فارس سۆزلری لغتی» آدیندا، ۲۸۰ صحیفه لیک بیر لغت کتابی ترتیب ائتمیشدیر. کتابی ترتیب ائندنلرین، اؤن سۆزده یازدیغینا گۆره، بو کتاب ۱۰/۰۰۰ دن آرتیق سۆز و سۆزبیرلشمه سینی ایچینه آلیر.

بیزده وضعیت بام- باشقادیر. بیز، عینی کلمه نی، عینی الفبا ایله، هم فارسجادا، هم ده آنادیلیمیزین درسلیگینده یازیب- اؤخوماق مجبوریتینده ییک. املانین «ایکی لیک» زورونو، زحمتینی اؤیرنجیلره یۆکله مک، نه منطقاً دۆزگوندور، نه ده امگیمیزدن مثبت نتیجه آینار. داها اؤنملی بیر مسأله حال حاضردا، یوخاریدا اشاره ائتدیگیمیز ۱۹/۹۵۰/۰۰۰ نفر بالفعل فارسجادا آز- چؤخ سوادلی اولان، لاکن آنادیلده نشریاتیمیزی اؤخویا بیلمه یین تۆرکلرله ایلگی یاراتماقدیر. بیز، «نطق مدنیته» نین توصیه لریندن چیخاردیغیمیز ۶۱ فایض، و بوگونکو ظاهراً چیلخا فارسجا یازیلان متلرده کی ۳۰ فایض عربجه سۆزلرین اورتا حدی ۴۵ فایضی قبول ائله سک، قطعیتله دئییه بیلهریک کی، بو قبیل دخیل سۆزلرین اصلی املاسینی قوروماقلا «آنا دیلیمی اؤخویا بیلیمیرم!» مسأله سی نین حلینده ۴۵ فایض ایره لی گئتمیش اولاریق. املامیزدا «ایکی لیک» مسأله سی ده حل اولار.

هله، تۆرکلرین آت اؤستونده بۆتون آسیا قطعه سینده یایینلادیغی اسلام دینی نین قاینقلارینا دایانمیریق. یالنینز بۆیوک اوستاد شهریارین «حافظ»ه خطاباً یازدیغی بیر شعردن ایکی بیت بورادا نقل ائدیریک:

سخن راگر همه یک جمله دستوری انگاریم

تو وسعدی خبر بودید و باقی مبتدا حافظ

هم از چاهم بر آوردی و هم راهم نشان دادی

که هم حبل المتین بودی و هم نورالهدی حافظ

بونو دا هامیمیز بیلیریک کی، کلاسیک فارس ادبیاتیندا، ائشی، برابری
اؤلمایان شیرازلی «حافظ» ده، دئییر:

هرچه دارم، همه از دولت قرآن دارم

□ گونئی لی - قوزئی لی آذربایجاندا، ائله جه ده تورکیه ده بدیعی
صنعتله ایلگی لی اصطلاحلار، عمومیتله عربجه، ئدرتاً لاتینجه دیر:
تشبیه، استعاره، مجاز مرسل، کنایه، تعریض، تشخیص، انطاق، ایهام،
توریه، استخدام، مغالطه معنویه، تناسب، لف ونشر، تجاهل العارف،
ارصاد، حسن تعلیل، سحر حلال، مبالغه، تضاد، استدراک، تقریر،
مراعات النّظیر، خطاب و ندا، استفهام، رجوع، تفریق، قطع، تردید،
التفات، تلمیح، ارسال مثل، اقتباس، جناس، قلب، اشتقاق، عکس،
اعاده، ترصیع، معماً، لوغاز، تکریر، تمثیل، تصغیر، سهل و ممتنع،
النّزام، ردّالعجز علی الصّدر، تنسیق الصّفات، اشتقاق، زحاف. (باخ:
«ادبیات شناسلیق». دوکتور هیئت. وارلیق. نۆمره: قیش ۱۳۷۴ و «تۆرک
شعر بیلگی سی»، جم. دیلچین. تۆرک دیلی قورومو».

اوستاد دوکتور هیئت، همین کتابیندا، بۆتون بو بدیعی صنعت
اصطلاحلارینی، اصلی دیلده اولدوغو کیمی یازماقلا، دئییه بیلهریک
کی، همان املانین تۆخونولمازلیغی نی تصدیقله میشدیر.

یئری گلمیشکن بونو دئیک کی، «وارلیق»ین اؤز املا شیوه سی نین
کئچن ۲۵- ایلده گلشیب، بیتگین لشدیگی، همین «ادبیات شناسلیق»
نۆمره سینده اؤزونو گؤسته ریر، اوندان سؤنرا هر نه آرتیریلیسا، بیزیم
فکریمیز جه یئرسیز و لزوم سوز دور.

□ ایراندا، بوگون فارسجا متوسطه نی بیتیرن، لاکن یوکسک تخصّص
گورمه ین سوادلیلار، مین ایل بوندان اول یازیلیمیش کتابلاری، مثلاً
«تاریخ بیهقی» نی، «شاهنامه» نی و اؤنلاردان سؤنرا گلن سعدی نین

«گلستان» و «بوستان» اثر لرینی، نظامی نین «خمسه» سینی، حافظی و سایر کتابلاری اؤخویا بیلیرلر؛ آنجاق بعضاً سیرادان چیخمیش بیر لغته راست گلدیکده، سۆزلوکلره مراجعت ائدیرلر. دئمک، بوگونکو نسل، اؤن عصرین آخاریندا گلیب-گئدن نسلرله علاقه و ایلگی یارادا بیلیر. اگر سۆزلرین املاسی دیشیلسه یدی، نه بو قبیل آبیده لری ایندی اؤخوماق اولوردو، نه ده لغت کتابلاری درده دیردی. بیر سۆزله دئسک، خلقین «تاریخی یادداشی» سیلینیب آرادان گئدردی.

□ ۱۳۶۶ نجی ایل، پاییزدا باکی یه سفیریمیزده، علملر آکادمیاسی، شرقشناسلیق شعبه سی نین صدری پروفور حمید علیف دن همان شعبه نین ایلکین قورولوش تاریخینی سؤروشاندان، اؤ دئدی:

– «بیز، آکادمیانین شرقشناسلیق شعبه سینی جنوبلو عالم لری میزه بؤرجلویوق! تملینی اؤنلار قویوبلار!». بیز عالیجناب پروفور علی یئفین بو صمیمی و صادقانه اعترافینی ائشیتدیکده، بیر داها اینان دیق کی، شرقشناسلیق ساحه سینده ایشله مک و اؤز کیملیگینه وارماق ایسته ین هر بیر تۆرک - آذربایجانلی، آنا دیلدن باشقا، فارسجا - عربجه نی ده بیلمه لی دیر. بو اؤچ دیلی بیلمه دن، شرقشناسلیق علمی معناسیز اولار، و معناسیز اولدوغو قدر ده وئرمسیز اولار.^(۱)

□ سؤن آیلاردا مصرین پایتختی قاهره نین خدیویه کتابخاناسیندا ایکی «نظامی» آدینا بیر تۆرکجه دیوانین موجود اولدوغونو ایزله ییب، الده ائدن و نشرینه تشبث گؤسته رن چالیشقان شاعریمیز «ائل اوغلو» نون یایینلادیغی «دیوان نظامی» نی اکثر آلیب، اؤخوموشوق. بئش یۆز ایل بوندان اول یازیلیمیش اسکی، و اسکی لیگی قدر ده سؤلغون

اۇلان بوادىبى متنين چتىن ليكله اۇخونماسى طبعىي و قاچىنىلمازدىر؛
 لاكن يوخارىداكى سۆزوموزە شاھد اۇلاراق بونو دئەملى يىككى،
 الدە ائدىلن نائىت، آيدىن دىركى، كئچن ۵ يۆز ایلدە، املامىزىن نىسبى
 اۇلاراق ئىابت قالدیغىندان ایرەلى گلىر. بو بئش عىردە بىزىم
 رسم الخطىمىز، «وارلىق» ین بو سۇن ایللردە تىغىرە اوغرادىغى سرعتلە
 دىشىلسە یدى، بوگۇن فارسجا- عربجەنى بىلمەن، لاكن ھىمىن
 الفبادا، محض «وارلىق» ین بوگۇنكو املا شىوہسى ایلە آنا دىلدە
 تحىصل آلان بىر «فرىسى» دىلدا شىمىز، دئىلن متنى اۇخوفا بىلمزدى.
 □ ۱۳۶۴ نجو ایل، یایدا، آنكارادا مىلى كۇتبخانەنن انسىكلوپىدىلار
 بۇلومونون قۇجامان، آغ ساقال مدىرى ایلە گۇرۇشوموزدە:

— بىز آذرى تۆركلرىندىز، سىزىن تۆركجەنى اىبى بىلمىوروزسە عۆذور
 دىلەرىز. دئىندە، او، درحال بىزىم سۆزومو كسىب، دئدى:
 — استغفرالله، استغفرالله. سىزىن آذرى تۆركجەسى، بىزىم تۆركجەدن
 داھا اصىلدىر. ھىچ نە مراق ائتمە ىن...

بىز ائلە اىلك آنلاردا، نظرىمىزدە اۇلان اىكىجە سۇألن بىرىسىنە
 جواب آلدىقدا سئوئىدىك، اىكىنجى سۇالىمىزدا كئچدىك:
 — سىز عرب الفباسىندان لاتىنە كئچمكلە نە كىمى سۇنونىجلار الدە
 ائندىنىز؟

او، لاتىن الفباسى نىن، لاتىن رسم الخطى نىن، ھامىمىزدا معلوم
 اۇلان اوستونلوكلرىنى سايدىقدا، بىر نئچە ئانىەنى معنالى سكوتلا
 كئچىردى، و سۇنرا درىندن بىر آھ چكەرك، الىنى قفسەلدە سئرايلا
 دۆزولموش اۇن مىنلرلە قالىن- قالىن تارىخى كىتابلارا، دايرةالمعارفلرە
 طرف قالدىرىپ گزدرىركن، درىن حسرت و تأسف حسى ایلە دئدى:
 — «آما بگ افندىم! بۇتون بونلارلا ياناشى، بىزىم بوگۇنكو نىسلىمىز

زنگین اسکی كئچمیشیمیزله مطلق یابانجی دیر. بیزیم کیملیگیمیزی تاریخیمیزی، پارلاق كئچمیشیمیزی اؤیرنمک ایسته یین هر کیمسه، اسکی یازیمیزی مطلق بیلمه لی دیر!».

اؤنون چکدیگی درین آهیندا نه لر اؤخونوردو؟

اؤ، محض الفبانین دیشمه سینه دئیل، اؤنون اجتماعی-مدنی، بلکه ده سیاسی عئتلرینه و سؤنوجلارینا تأسف ائله بیردی، اؤ، یاخشی بیلیردی کی، الفبا-دیل اؤزو «ظرف» حکموندده دیر. اؤنون ایچینده شیرین شربت ده ایچیب-ایچدیرمک اؤلار، آجی و تهلهکه لی سمّ ده. اؤ، عربجه الفبادان دفعه لرله چتین رسم الخطی اؤلان ژاپن ملتی نین، اؤز الفبالارینی گؤز بسگی کیمی قورویارکن، دنیا دا گؤنو گؤندن آرتیق ایره لی گئتدیگینی گورور، لاتینه كئچدیکلری تقدیرده، اؤز لری نین قالین-قالین «تاراما سؤزلویو» یازماق مجبور ایتینده قالدیغینا تأسفلنیردی. اؤنون اؤرگی، چاغداش نسلده، اسکی الفبا ایله تربیه لنمیش نسللرین یوکسک سؤیه لی عالم لری نین ائشی، برابر ی اؤلما دیغینا آجی بیردی. بلکه ده، واقیتله مدنیتین بششیگی اؤلان^(۱) شرق اؤلکه لری نین، شرق خلق لری نین گئری قالدیغینا، و اؤنا گوره ده بعضی شرق ضیالیلاری نین غرب و اوروپا مدنیتینه آشیری وؤرغونلوغونا اؤز تأسفونو بیلدیرمک ایسته بیردی.

□ هر هانسی بیر انسانین منلیگی، کیملیگی، اؤنون یادداشیندا، حافظه سینده یازیلیمیش و حکّ اؤلونموش بیلگی لریندن، چئشیتلی خاسطره لریندن و دوغولاریندان اولوشدوغو کیمی، خلق لری نین ده کیملیگی، اؤنلارین اؤتن نسللریندن یادگار قالان میلیونلارلا تاریخی،

علمی، ادبی و سایر اثرلردن عبارتدیر. بو خزینه ایله ایلگی یارادا بیلمه ین هر هانسی بیر نسل، اوز سؤی - کؤکونو، کیملیگینی الدن وئریب! - دئسک، هئچ ده بانیلما میثیق. یالنیز «دده قورقود» کتابی نین تاپیلیب، اوخونماسی نین عموم دنیا تۆرک مدنی - ادبی طالعینده بوراخدیقی مثبت تأثیری، و بیر چوخ آذربایجان - تۆرکیه عالم لری، و شاعر لری اوچون تدقیق و یارادیجیلیق موضوعو اولدوغونا لایقلی دیر وئرنده، کئچمیش یازی شیوه سینه خور باخماق یئرینه، اوندان فایدالانما غیمیزین گرکلی اولدوغونا دقت یئتیریریک.

واقتیله دده قورقود اوخونماسایدی، بیزیمچون یوخ کیمی ایدی.

■ دئدیگ کی، دیلرده سؤزلرین یازی شکلی ظرف، و اۇنلارین آنلامی ایسه مظروف دور. ماتاحلارین اۆزه رینده کی «علامتی» نه اوچون ئبته یئتیریر، ثابت ساخالاییرلار؟ مثلاً اورمییه سرکه سی نین اۇزل ظرفینی، بۇیرونده کی نئچه سالخیم قارالی - آغلی شانی نین گؤزل شکلینی نه اوچون دَییشمیرلر؟ اۇنا گۆره کی، بو علامت، زمان بۇیو، سرکه نی مصرف ائدنلرین ذهنینده، همان ماتاحین نشانه سینه چئوریلیر. دوکانلاردا آلیجی نین گۆزو بو علامته دۆشن کیمی هئچ نه دۆشونمه دن، اۇنون نه اولدوغونو سئزیر، انا اۇنونلا دۆزلتدیگی «هفته بیجار» تورشوسونو دا خاطر لاییب، آغزی سولانیر. ظرف، مظروفونو تانیتدیریر. بۇیوک روس عالمی پاولوفون «شرطی انعکاس» آدلانان علمی تجربه سی!

بئله جه، سرکه نی استحصال ائدن شخص، خلقین یادداشیندا سرمایه قویارکن، آلیجی ایله قیریلماز ایلگی یارادیر. او، ماتاحی نین «علامتی» نی تئز - تئز دَییشرسه، اۇنجه قازاندیقی مشتریلرینی الدن وئرر. کلمه لرین املا شکلینی یئرسیز دَییشمک، عموم سوادلی خلقین

حافظەسىندە كى زىنگىن ئروتى الدن وئىرمك، اۇنلارى آنادىلىمىزى اۇيرىنمكدن، اوزوموزو دە اۇخوجودان محروم ائتمك دئىمكدىر.

□ بىزىم ھىرگۇن تىكرار اگۇرۇش دىوموز بىر اسكى دۇست، اوزگىشىم- كىشىمىنى دىشىشىب، بىغ- ساقال قۇياندا، بىز اۇنو تانىماقدا چىتىن لىك چىكىرىك. بونا اساسا، بوگۇن املاسىنى دىشىدىگىمىز كىلمەر، بىر نىچە نىلدىن سۇنرا، قىفەسىنى شىمىيى، صۇنى و ساىطلە دىشىشىب، مستعار ادلا و جىلى پاسپورتلا بىر عمر ياشاركن، كىملىگى تانىمايان اداملارلا بىزە يەجك. بو سۇزون حقىقى معناسىنى ائىتمولۇزى دە اىشلەين، و بىرجه دنە سۇزجوگون اسكى چاغلاردا نە شكىلدە اىشلندىگى، سۇنرا ھانسى دۇنلارلا بۇرونديو، نىچە- نىچە مىندە نە شكىللردە يازىلدىغى، نىھىتدە چاغداش يازىمىزدا ھانسى املا اىلە ضبط اۇلوندوغونو بللندىرىمك اۇچون، پاك درىدن- قابىقدان چىخان تدقىقاتچىلار، بىزدن داھا ياخشى بىلر.

□ خلىقىمىزىن اوزون عصرلر بۇيو تانىش اۇلدوغو املانى اۇنلارىن اىلدىن آماق، گلەجكدە اۇنو اۇزگەلرە محتاج ائلمك دئىيل مى؟ عىبا بىزىم مىدىت تارىخىمىزى، اىرانىن قۇندارما تارىخى، وىا فارسجا ادبىيات تارىخى كىمى، اۇنجه اۇزگەلر مى يازمالى دىر؟ اۇزگەلرىن يازىلارىندىن فاىدالانماق، داھا دۇغروسو، نىمداش معلوماتا قىناعت ائلمك، اۇزگەلرىن بىدىگىنى گۇوشەمك دئىيل مى؟

□ دئىيرلركى، بۇيوك و زىنگىن انگلىس يازىچى سى «بىرنارد شاو»، آندىرا قۇبۇب گىتىدىگى بۇل ئروتىنى، انگلىزجەنىن بوگۇنكو املاسىنى اصلاح ائتمك اۇچون وقف ائتمىشىدىر. لاكىن بو وظىفەنى عىھدەسىنە گۇتورن علمى ھىأت، بىر چۇخ دۇشوندىن سۇنرا، بئله بىر عىرت آمىز نىجە يە گلىب چاتمىشىدىركى، بوگۇنكو املا قاىدالارىنى

بیر داھا دیشمک، انگلیس ملتی نین اویوندویو، گوۋندیگی پارلاق ادبیاتین، و عموم ملتین «تاریخی حافظه سی» نین اۆزه رینه بیر قیمریزی قلم چکمک کیمی دیر. بوگوۋنکو نسلین اسکی انگلیزجه نی اۆخویا بیلمه دیگی کیمی، گله جک نسلر ده، بوگوۋنکو متنلری اۆخویا بیلمه یه جک، و نسلر آراسیندا اولان ایلگی قیریلاجاقدیر. بئله جه علمی هیأت، یالنیز بیر نئچه جزئی اصلاحاتا قناعت ائدیر.

■ بابالاریمیز دئیشکن، بیر کره سینانمیش مسأله نی بیر داھا سیناماق، دؤغرو- دؤزگون بیر ایش دئییلدیر! احمد کسروی ۱۳۲۰ لرده فارس دیلینی دخیل سۆزلردن تمیزله مک فکرینه دۆشدو، بیر نئچه کتابینی دا چیلخا فارسجا یازدی. ناچار بیر سیرا اولو، آتلمیش و اونودولموش سۆزلری تاریخین قبرستانلیغیندان نبش قبر ائدرکن تاپیب، ایشلتمگه مجبور اولدو. لاکن «تمیز!» فارسجا یازدیغی کتابلاری، مقاله لری کیمسه اۆخومادی. اؤنا گۆره کی، اۆخوجولارین ذهنینده اونون ایشلندیگی سۆزلردن، هئچ نه ایز، علامت یوخ ایدی. یازسی اۆخوجویلا ایلگی یارادا بیلمیردی.

■ دیلیمیزه، ادبیاتیمیزا صمیمیتله مارق گۆستهرن، و واقیله دیرلی خدمتلری اولان حرمتلی زکریا طرزمی، بیر گۆن «وارلیق» ین دفترینه گۆروشه گلیمیشدی. جناب دؤکتور هیئت، «وارلیق» ین تزه یازی شیوه سی حقیقنده اونون نظرینی سؤروشاندان، اؤ، دئدی:

— آقای دؤکتور، دۆزونو دئسم، من اۆشوندوم!

■ بیزیم بو گۆن ان اهمیتلی مسأله میز، آریلا دیغیمیز «آنا دیلده درسلیک» مسأله سی دیر. دئمک، اوشاقلاریمیز «ابتدایی» دن فارسجا، تۆرکجه و عربجه نی اۆخویاجاقدیرلار. عربجه ده «جزو عم» ین قیسا سؤهرلرینده: مالک، صراط، مستقیم، ملیک، صدور، حاسد، و عالم

كىمى سۆزلىرى، ئانادىل درسىندە، بو سۇن املا شيوەسى ايله: مالىك، صىراط، مۆستقىم، مليك، صۆدور، حاسيد و عاليم كىمى يازماق زۇرۇندا قالا جاقديرلار. ائله جه ده فارسجا متنلرده ايشلنميش عربجه سۆزلىرى باشقا شكىلدە گۆردوكده، ائله ايلك قدىملرى آتاركن هئچ نه لزومو اۇلمايان بو «ايكى ليك» قارشى سىندا سارسىلا جاقديرلارا اۇنلاردا تزه جه شىتيل آتيب، جۆجرمگه باشلايان آزاجيق رغبت و سئوئىچ ده، سۇنه جكدير. گۆنش كىمى تام آيدىن اۇلان بو مسأله نى، ان ياخين اۇلادلار يمىزىن، و نوّه لرىمىزىن اۆزه رىندە سىنا ماغىمىز، هئچ ده چتىن بىر ايش دئىلدير.

■ علمى هياتىن ايلكىن اجلاسلارى نىن بىرىندە، بىز، ازى ايكى نفر تعليم- تربيه ايشى ايله مشغول اۇلان آذربايجانلى ايله مشورت ائتمگى رجا ائتىدىك. بىر گۆن عزيز قارداشىمىز «ساوالان»، يوكسك تحصيل آيب، دبىرلىكله مشغول اۇلان قوچاق اوغلو بابكى ده اۇزويله برابر «وارلىق» ين دفترينه، علمى هياتىن گۇرۇشونه گتىردى. مسأله مىزى اۇنونلا دانىشدىق:

— ابتدايى مکتبلى لر اوچون درسلىك يازىلار سا، بىز بىر پارا دخيل كلمه لرى، آنا دىلىمىزىن تلفظ ايجابلارىنا گۆره، سىندىرىب، فۇنتىك يازمالى بىق. ديگر طرفدن ايسه، شاگردلر فارسجانى درس آلاندا، همان سۆزلىرىن املاسىنى فارس درسلىگىندە باشقا شكىلدە يازىب، اۇخويا جاقديرلار. سىز بو باره ده نئجه دۆشونورسونوز؟

حُرمتلى مشاورىمىز بلافاصله دئدى: «بو ايكى ليك، شاگردى چاشدىرارا!». قارداشىمىز ساوالان اۇزو دخيل كلمه لرى سىندىرماق طرفدارى اۇلاركن، اۇنجه اۇغلونا هئچ نه دانىشمايش، هئچ بىر فكرى ده اۇنا تلقىن ائتمه مىشدى. سؤآلدا دا طرفلرىن هئچ بىرى نىن

لَهِينَه و يا عَلِيهِينَه اُولان بِيَر و ورغو قُوَيولما ميشدى.

□ هر هانكى بِيَر ديلده، اُوخوجو بديعى ائردن اُو وقت ذُوُق آليَب، اُونو آرديجيل ايزله بِيَر كى، اثرى، هئچ نه مانعه، پارازيته راست گلمه دن، بِيَر باشا اُوخويا بيلسين. املاميزدا پارازيت ياراتماق، بو دانيلماز تجربه ايله تضاد ددير.

□ عزيز فونتيكچى دُستلاريميز، ايلكين بحثلرده، هم ده دئيرديلر: «بو شيوه ايله ديليميزين تلفظونو محافظه ائتمك ايسته ييريك».

شمالى آذربايجاندا سس ايله يازيني اويوشدورما فكري، كئچن ۲۰ نجى عصرين بيرينجى ياريسينا، آذربايجانين اُو نجه لاتينه، و آز سونرا كيريل الفباسينا كئچديگى ايللره قاييدير. اوندان اُول نشر اُولونموش كتابلارا، اُو جمله دن: صابرين، جليل محمدقلى زاده نين، واحدين، صمد و ورغونون، محمد راحمين، جعفر جبّارلى نين و باشقالارى نين جنوب الفباسى ايله چاپ اُولونموش كتابلارينا بوگونكو گوزلويوموزله باخاندا، گوروروك كى، توركجه سوزلرى، اُولدوقجا ساده، و دخيل كلمه لرى ده اصلى ديلده اُولدوغو كيمي يازميشلار. ائله بو سببدن ايسدى كى ۱۳۲۰ دن برى، مكتب گورمه ين آذربايجانلى لار، اُو جمله دن بيزيم نسلده اُولان، و بوگون ديرلى ايشلر گورن بيرچوخ لغتچى و تدقيقاتچيلاريميز، صابرى، معجزى، بى ريانى، آذربايجان قزئئينى، و يوخاريدا آدلاريني چكديگيميز شاعرلرين اثرلرينى تام راحاتليقلا اُوخويارديلار. داها اوزاقلارا گنديب، فضولى نين ديوانينا گوزگزديرنده، شعرلرين يازيسيندا صائتلردن نادر حاللاردا اثر. علامت گوروروك. ۱۱۶- ايل اُول استانبولدا چاپ اُولونموش فضولى ديوانيندان ايكي بيت اُوخوياركن، اُونون املاسينا دقت يئتيرك:

اۆلما يارقاق، فارسجادا يوشاق (ۇ) فونئىمى نىن اۆلما دىغى سىبىدن،
اختيارسىز، اۆنو قالىن (ۇ) ايله: سونمز تلفظ ائله دىك. ماراقلى
بوراسى دىركى، اۆزوموزون ايستگىمىزه رغما، قالىن (ۇ) دان سونرا
گلن اينجه صائىمىز (فتحه) نى ده، انا دىلده اۆلدوغو كىمى تلفظ ائده
بىلمه دىك؛ فارسجانين سس قايداسى نىن تاثيرىنده، «سونمز» ايله
«سونماز» آراسىندا بىر سس حنجره مىزدن چىخدى.

بو شىخسى تجربه يه گۆره ده، دئيه بىلەرىك كى: بىر فارسجا متنىن
اۆخونوشوندا، فارسجانين سس قانونو، تۆركجه نىن اينجه صائى ايله
دۆزلەن «سونمز» سۆزونه يۆكلەنگى كىمى، تۆركجه متنلىرىمىزه حاكم
اۆلان آهنگ قانونو، تلفظده، غير فونئىك يازىلمىش دخىل كلمه لره ده،
يۆكلەنر. و بىزىم فونئىك متنلىرىمىز ده، انا دىلىنى آبرى - آبرى سىبلره
گۆره، لهجه ايله اۆخويان بىر آذربايجانلى نىن لهجه سىنى دۆزلده بىلمز.
بو تزه خاطرهنى بورادا قىد ائتمگىمىز، طبعى اۆلاراق ۱۳۸۰نجى
ايل سىمىنارىمىزدا چىخىش ائدن عزيز يازىچىمىز آقاي مجدفرىن
سۆزونو آندىردى. اۇ، واقتيله «انقلاب» مجله سىنده چالىشدىغى
گۆنلرده، بىر مقاله ده «انسان» سۆزونو «انسان» شكىلىنده يازدىغىنا
اعتراض ائدن بىر اۆخوجونون مۆدىرىك كلامىنى بىزه تکرار ائله دى:

سىز، بىزىم اۆچون تانىش اۆلان سۆزلىرى عىبه جىر شكىله سالمايىن، سىز ائله

«انسان» دا يازسانىز، بىز اۆزوموز اۆنو «انسان» اۆخويارىق.

بو دا بىزىم تكليف ائندىگىمىز، پداقوۋى مسأله لرى ايله علاقه دار،
اۆتوز اىللىك زنگىن تجربه صاحى اۆلان اىكىنجى معلمىن نظرى!
همىن تجربه نى، بۆتون قلم دۇستلارى و علمى هياتىن عضولرى
ده اۆز عائله لرىنده، قۇھوملارىندا تکرار ائدىب، سىنايا بىلرلر.

■ اۆسته لىك، املا قايدالارىنى يالنىز چاغداش نىسلىمىزىن حسلىرىنه

اویغون تنظیم ائتمگیمیز، مسأله یه دار چرچیوه دن باخماق کیمی دیر. بیز عرب کؤکلو الفبامیزدا، عربجه کلمه لری سیندیرماساق، باشقا تۆرکلرله، مثال اوچون عراقدا «کرکۆک» تۆرکلری ایله ده ادبی ایلگی یارادا بیلهریک. بۆبۆک لغتچی محمود کاشغری، «دیوان لغات التّرك» اثرینی یازاندا، بئله بیر گنیش دۆشونجه ایله، یۆکسک هدف ایله مسأله یه یاناشمیش، عربجه نی اؤخویان تۆرکلر و تۆرکجه نی اؤخویان عربلری ده نظر دن قاچیرمامیشدیر.^(۱)

■ عربجه سۆزلرین قانوناویغون املا شکلی نین بیر چؤخ خلقلره تانیش و دؤغما اولوب، اۇنلارین آراسیندا سیخ ایلگی واسطه سی کیمی رؤل اؤینادیغی، اوروپا اتّحادیه سی نین نشر ائتمدیگی اورتاق پوللا- «یورؤ» یا بنزر. «یورؤ» بیرچؤخ اوروپا اولکه لرینده عینی دیری محافظه ائتمکله برابر، اۇنلارین آراسیندا بۆتون اقتصادی و تجاری ساحه ده اورتاق مبادلّه واسطه سی دیر.

هر بیر «قلب یورؤ» نون بو اتّحادیه ده دیرسبز اولدوغو کیمی، عربجه «قلب» اولونموش سۆزلرین ده، آزیلادیغیمیز مدنی ایلیشکی و ادبی علاقه ده دیرسبز اولماسی قاچینیلمازدیر.

■ عربی اولکه لرین هر هانکیسی نین بیر عالی مکتبینه، آذربایجان تۆرکجه سی کورسو قورولارسا، اؤیرنجی، درسلیکده گئدن، و اؤنون اوچون دؤغما اولان عربجه کلمه لری گۆرن کیمی، سئوینه جگینی، و آرتیق ماراقلا کورسدا اشتراک ائده جگینی، تصوّر ائتمک اولار.

۱- «.. کاشغری لغتنامه خود را بر اساسی بنیاد نهاده است که مفید استفادت عرب زبانان و عربی دانان و ترکان عربی خوان و موافق قواعد زبان عربی باشد...» باخ: دیوان لغات التّرك. ترجمه و تنظیم دکتر سید محمد دبیرسیاقی. صفحه شش از پیش گفتار مترجم.

□ مسأله یه شاعرانه گۆزلوكله باخاندا، بئینیمیزده غریبه شیمشکلر چاخیر. دیلی، جانلی یارانمیشا بنزه دیبلر. عالم لرده دئییرلر کی، هر بیر جانلی یارانمیش، اؤزلویونده کامل، تام و بۆتؤو بیر اؤرقانیم دیر. بئله ایسه، دئییریک کی، هر بیر طبیعی، سالم انسانا، مثلاً ایکینجی آغیز، اؤچونجو گۆز، ۱۱نجی بارماغین و یا هر هانسی بیر اضافه عضوون آرتیریلماسی، نه قدر بیزیم نظریمیزه انایین گلیرسه، دیلده ده کلمه لرین اؤز طبیعی اؤرقانیزمینه بیر اضافه عنصرون آرتیریلماسی، بیر اؤ قدر انایین و غیرعادی دیر.

□ بیزیم، «زمان» و «مکان» آنلاملاری نین دیشیدگی بیر چاغدا یاشادیغیمیز اؤچون، بیر چؤخ فردی و اجتماعی حیات مسأله لرینه، حتا روحی نیازلاریمیزی تأمین ائدن شعر و ادبیاتا حاکم کسپلن «اقتصاد» پرنسیپینی ده نظردن قاچیرمالمالی ییق.^(۱) بوگون شاعردن، یازیچی دان قیسا، عینی زماندا درین، دؤلقون و گنیش معنالی اثرلر طلب ائدن خلق اؤچون «زمان» مسأله سی قیزیلدان داها دیرلی سانیلیر. بئله بیر حالدا، فارسجا سوادلی آذربایجانلی لار اؤچون تانیش اولان ییغجام یازینی، هئچ نه لزومو اولمادان اوزاتماق، «اقتصاد» اصلی ایله اویوشماز. هم ده کلمه لر نه قدر قیسا، ییغجام اولورلارسا، اؤخوجونون گۆزو اولارلا ساتاشان کیمی، اولارین نه اولدوغونو سئزيب، آنا سؤن کلمه یه کئچر، لاکن یازی اوزون و بوروشوق اولاندا، دایانار و متنین اؤخونماسی اوزون زمان سؤرر. هر املا اصلاحاتچی-سی، خیالاً بیر دقیقه اؤزونو ابتدایی مکتب اوشاغی نین یئرینه قویسا، بونو اعتراف ائدرکی، مثلاً «معتدل» سؤزونون یازی شکلینی بیر

۱ - باخ: مهدآزادی ۱۳۷۵/۶/۵ «استاد دکتر علی اکبر ترابی» نین قیسا شعر حقینده مقاله سینه.

ثانیە دە اۇخویوب ذهنینه حکّ ائدن مکتب اوشاغی، بو سۆزون «مؤعتدیل» و یا «مؤعتەدیل» شکیلینده یازیلدیغی نی، ایکی ثانیە دە ذهنینه یازا بیلمز. بیزیم فکریمیزه گۆره، «تصاعد»، بورادا «عددی» یوخ، «هندسی» دیر. بونو زلزله نین شدّتینه ده بنزتمک اولار. زلزله نین بئش ریشتری ایله آلتی ریشتری نین آراسیندا تفاوت، «بئشدن بیر» دئییل، بلکه بورادا بیرجه رقمین آرتماسی، زلزله نین تخریب قوه سینه نئچه برابر آرتیریر.

□ عربجه سۆز لری فونتییک یازاندا، بعضاً سۆزون اصل معناسی دا دَییشیلیر. مثال اوچون: مکاتب (مکتب سۆزونون جمعی - مکتبلر). بو سۆزو (مکاتب) کیمی یازاندا، «مکتوبلار» معناسینی افاده ائدر. (معارف - معرفت لری) سۆزونو (معاریف) شکیلینده یازاندا، «معروفلار» دئمکدیر. (مدّت) سۆزونو سیندیراندا اولور «مودّت = دؤستلوق»، (طبّ) سۆزو اولور «طیب = پاک»، (مهم) سۆزونو فونتییک یازاندا، اولور: «مؤهوم»، و بو دا آیدین دیرکی، باشقا بیر معنانی اۇخوجونون ذهنینده تداعی ائده جکدیر: «مؤهوم = خیالی، غیرواقعی». و سایر.

البته، بونلار «وارلیق» ین یالنیز بیر- ایکی نؤمره سینده دقتی چکن فاکتلاردیر؛ فارسجا- عربجه لغت کتابینی دقیق ورقله ییب، سمینارین قرارنامه سینده کی «اؤرنک» لرله هم گروه اولان کلمه لری فونتییک یازساق، نمونه لرین سایینا دفعه لرله آرتار.

□ ۱۳۶۶ نجی ایلده باکی شهرینه سفیریمیزده، آذربایجان قوجامان خلق شاعری پروفیسور بختیار وهابزاده نین ده، ایکی کره گۆروشونون بهره لندییک. هر ایکی گۆروشده، حرمتلی دؤکتور نورالدین رضا و مرحوم خودو معلمین ده حضورلاری واریدی. شیرین صحبتیمیزین آراسیندا، بیز، قلم - کاغاذ چئخاردیب بیر نئچه مطلبی قیده آلماق

ایسته دیک. بیزیم عرب الفباسی ایله یازیمیزی گورن بختیار معلّم، بپردن الینی قالدیردی، اوجا سسله و سونسوز تأسف حسّی ایله:
- حیف او الفبا...! دئدی.

بختیار معلّم بو سوزو او قدر تأکیدله، وورغویلا افاده ائندی کی، بیز اونون معنالی سیماسیندا، ایچینده کی حسرت قاریشیق اودو، آلووؤ حسّ ائله دیک. او، بیزیم مین ایلیک یازیلی تاریخیمیزین و نهنگ کلاسیکلریمیزین بوتون مکتوب اثرلری نین، او جمله دن دده قورقود کتابی نین عرب الفباسی ایله یازیلدیغینی خاطرلاییب، واقتیله بوتون تورک خلقلری، تورک ائللری نین آراسیندا ایلگی یارادان الفبانین دیشیلمه سینه، اوز تأسفونو بیلدیریدی.^(۱)

عینی نظریه نی، عرب الفباسی ایله تانیش اولان^(۲) و طلبه لیک ایللرینده، آناسی نگارخانیملا بعضاً همین رسم الخط ایله یازیشان، آذربایجان شاعرلر و یازیچیلار بیرلیگی نین صدری، مشهور یازیچی آنار رضایف ده، ایرانا سفرینده افاده ائتمیشدیر.

■ شمالی آذربایجاندا، اوکتیابر انقلابیندان سونرا یارانان مدنیت، عظمتلی کتاب مرکز لرینده تویلانمیش کیریل الفباسیندا چاپ اولان ساییسیز- حسابسیز کتابلاردا عکسینی تاپمیشدیر. هر هانکی ساحه ده تدقیق ائتمک ایسته یین شاگرد، اویرنجی و یا تدقیقاتچی نین اختیاریندا او قدر قاینق، کتاب، مقاله قویولوردو کی، اولاری مطالعه دن عاجز قالیردی. مکتبلرده شاگردلره معین موضوعلاردا تحقیق ائتمگی تکلیف ائندنه، همان موضوع حقیقنده ایسته نیلن قدر کتاب، مقاله، حتّا همان مکتبین اوز خصوصی کتاب رفینده تاپیلیردی. مستقل

آذربایجان جمهوریتی تشکیل اولوندوقدا، الفبانی دا دیشیدیلر، و ایندی، لاتین الفباسیله تحصیله باشلایان اوشاقلار، اورتا مکتبی ده بیتیرمیشلر. لاتین الفباسیله اؤخویان شاگردلر بیر تحقیقی موضوع تکلیف ائندنه، بو الفبا ایله یازیلیمیش کتاب - مقاله، یوخ کیمی ایدی. مثال اؤچون، کتابخانالاردا، میرزه علی اکبر صابر حقینده، عرب و کیریل الفباسیله نشر اولونموش یۆزلرله مقاله، دیوان و تدقیقی کتابین موجود اولدوغو حالدا، لاتین الفباسیله یازیلیمیش کتاب هله یوخ ایدی. بئله لیکله شاگردین صابر حقینده بیلگی سی، یا درسلیک لری چرچیوه سیندن تجاوز ائتمیردی، و یا موجود قایناق لاردان استفاده اؤچون، کیریل الفباسینی اؤیرنمگه مجبور اولوردو! بئله بیر وضعیته، گنج نسلین عمومی سواد سویره سی نین آشاغی ائمه سی، نظری میزجه قاپچینیلماز دیر. میلیار دالر نقد ثروته مالک اولان، لاکن اؤ ثروتدن فایدالانماغا امکانی اولمایان بیر فردین عملاً یوخسول یاشادیغی کیمی، اؤرادا دا نهنگ کتابخانالار، کیریل الفباسینی بیلمه یین گنجلر اؤچون، یوخ حکمونه دیر.

▣ غریبه دیر،... بیز، بیر گوڭ، گوڭش کیمی آیدین اولان بو مسألنه نی آذربایجان جمهوریتی عالم لری نین بیر سی ایله دانیشاندا، اؤ: - کیریل الفباسی ایله چاپ اولونموش کتابلارین لزوملو اولانلارینی، لاتین الفباسی ایله یثنی دن نشر ائتدیره جه بیک! - دئدی!

بو سوؤز، بیزیم ساییسز لغت کتابلاریندا یازیلیمیش بۆتون دخیل سوؤزلری سیندیریب، سوئرا، نه عربجه، نه فارسجا، نه ده تۆرکجه اولان تزه دۆزلتدیگیمیز عجایب سوؤزلر اؤچون، «اؤرتوقرافیک لغت» یازاجاغیق! - دئمگیمیزه بنزر.

بیر کیشی گلدی دُخونون یانینا، دئدی ائوده بیر قویو قازمیشیق،

تۇرپاقلارنى بىلمىرىك ئىيلەيك. سن بىزە بىر يۇل قۇى! دَخۇ دئدى:
باشقا بىر قویو قازین، بو تۇرپاقلاری باسین اۇرايا!!
اۇلاً: بو ایش، بىر بۇیوک خلقی، دريادان محروم ائلهیب، اۇنا
گۇلچە وعدەسى وئرمک کیمی دیر.

ثانياً: بىز بىر عصرده ياشايىرىق کى، اۇ قدیم يونانلی فيلسوف
(دموکريتوس) دئمىشکن: بىر چايدا ايکی دفعه چىممک اۇلمورا بئله
بىر عصرده، آذربايجاندا کتاب نثرى ايله مشغول اۇلان تشکيلاتلار،
زمان چرخى نین، هر گۇن سرعتی آرتماقدا اۇلان تقدیرده، نثر
طلبلىرى نین آنجاق اۇن فايضينه جواب وئره بيلسهلر، قهرماندیرلار!
بیزده ده، وضعيت، آغلامالی اۇلماسا، آزی، درین تأسف دۇغورور.
يالنیز اۇزلىرى سرمایه قویا بیلن مؤلفلر، اۇز کتابلارینی نثر ائتدیره
بیلیرلر. الی بۇش اۇلان مؤلفلریمیزین کتابلاری رفلرده تۇز آلتیندا ياتیر.
کتابلاری نین نشرينه شخصاً اۇزلىرى سرمایه قویان مؤلفلر ده، بختيار
اۇلورلارسا، قويدوقلاری سرمایه نین فايتماسينا، آزی دۇرد- بئش ایل
دۇزمه لی دیرلر.

■ باکی به سفریمیزده، يازچی نشریاتیندا چالیشان بىر جنوبلو،
حرمتلی عالم (محمدعلی مجیری)، جنوب الفباسی ايله يازيلمیش
بىر ابتدايی درسلیک بیزه هدیه ائله دی. بو درسلیک، ايکی نفر تعلیم-
تربیه چی (پداقۇق)، بیری جنوبلو «يعقوبی» و اۇ بیریسی شماللی
«کریم اۇف» ون برابرجه امکداشلیغی ايله يازيلمیشدیر. بو درسلیکده
ده، بوگۇنوموزون کئچمیشله علاقه سینی دقیق محافظه ائتمک،
اساس گۇتورولوب، آنادیلینی رسمی دیلیمیز فارسجانین کناریندا
اۇیسرنمگیمیزی ده نظر دن فاچیرمامیشلار. اۇنا گۇره، دیلیمیزده
ایشلنن دخیل سۇزلىرىن اصلی دیلده يازیلدیغی شکلی قۇروموشلار:

نظامی، حساب، حرص، عقل، خیر، هوا، طمعکار، شکل، عمر، ظرافت، جماعت، صاحب، حافظ، صابر، عیب، احتیاط، فضولی، معلّم، ضیالی، تنفس، انتظام، ناظم، میدان، سرعت، ساعت، شاعر، محاربه، صلح، حیوان، خلاص، نسخه.

بوتون بو کلمه لرین اصلی املا سینی محافظه ائتمیشلر. بو دا شمالی آذربایجاندا، پداقوژی ساحه سینده یوکسک تحصیل آلمیش ایکی نفر تجربه لی عالمین بیرلیکده، بیزیم مسأله میزه علمی باخیشی! □ ۱۳۲۴/۲۵ لرده ابتدایی کلاسلا ر اوچون یازیلیمیش بوتون آلتی جلد درسلیکده ده دخیل سؤزلرین اصلی یازیلیشینا توخونمامیشلار. بو، اؤنو گؤسته ریر کی، ملی حکومتین معارفچیلری، اؤیرنجی نین قایغی سینی چکه رک، بونا اینانیر دیلار کی، معین بیر سؤزو، اوشاغا ایکی املا دا یازدیرماق، اؤنو چاشدیرار. هم ده اؤنلارین، دئدیگیمیز موجود ظرفیته، خلقین حافظه سینده، یادداشیندا حکا اولونموش زنگین خزینه یه، یوکسک دیر وئردیگیندن حکایت ائدیر.

□ فونتیکلشدیرمه نین طرفدارلاری اکثرأ کامپیوترله آلیشان عزیز طلبه لر و عالم لردیر. اؤنلار بونو یاخشی بیلیرلر کی، بیز بیر فایلی دوستوموزون کامپیوترینده اؤخوماق ایسته سک، بیزیم فایلیمیزین اساسلاندیغی پروقرام، دوستوموزون کامپیوترینده ده «تعریف» اولونمالی دیر. تعریف اولونمازسا، اؤ دیسک آچیلماز. املا مسأله سی ده بئله دیر. بیزیمله اؤخوجونون آراسیندا بئله بیر آنلاشما، اویوشما لازم دیر. بیزیم نظره آلدیغیمیز اؤخوجونون ذهنینده «ادعا» یازیلارکن، بیز اؤنا «ایدیعا» یازساق، اؤنونلا ایلگی یارادا بیلیمه ریک.

ائله جه ده اوزون متنلرین رداکتیندا (ویرایش)، اصلی منودا یئرله شن «آختاریش - جستجو» پنجره سی یالیز، کلمه لرین استاندارد

املاسى قۇرۇندوغو تقدیرده فایدالی اۇلا بیلر.

□ ۲۰- ایل اول، صائتلریمیزی «وارلیق» مجموعە سینده وۇرغولاماق ایستەین اوستاد دۇکتور نطقى نین دایاندىغى پرنسیپلرین سئراسیندا، «تاریخی لیک» و «ساده لیک» پرنسیپى ده واریدی. «تاریخی لیک» پرنسیپى نى رعایت ائتمکله، ساده لیک اصلی ده عملاً رعایت اۇلونار. بونو بیر اۇن یاشلى مکتب اوشاغى دا بیلیركى، «مناسبت» سۇزو «مۇناسیبت» شکیلندن داها ساده دیر. عینی زماندا بۇتون یازیلی تاریخیمیزده، درسلیکلرده، و باشقا کتابلاردا دا بو سۇز «مناسبت» شکیلنده یازیلیمیشدیر.

□ دۇکتور نطقى، اۇزوندن اولكى تکلیفلری «املا قیلاووزو» ندا گتیررکن، تکلیف ائدیگی دیاکریتیك علامتلىرى، اۇنجه دن متنلرده داها چۇخ ایشله نیب، ذهنلرده حکّ اۇلونموش علامتلردن سئچمگی اۇزو اوچون گرکلى بیلیردی. کتابیندا گۇستردیگی «مقایسه جدولى»، بیر نئچه تدیقى استاتیستیک /آمارا دایانیر. جدولده قید اۇلونموش بۇتون علامتلرین، هانسی کتابلاردا، نئچه کره ایشلندیگی ساییلمیش، و هامى سیندان داها چۇخ ایشلنمیش علامتلرین اۆزه رینده دایانمیش و علمى-منطقى پرنسیپلرله اویوشدوغو تقدیرده، اۇنلاری باشقالارینا ترجیح ائتمیشدیر.

ۋ- «Ö» همزه «ء» علامتى، هامى یا تانیش اۇلان قرآن مجیددن آلینمیشدیر: مؤمن، مؤذن، یۇتییه و سایر. دۇغرو دوركى، عربجه ده بو صائت قالین تلفظ اۇلونور، لاکن بیزیم آذربایجاندا «اینجه» سسلندیگینه گۆره، استثناسیز، هامى نین طرفیندن آلفیشلانمیش، و ایشله دیلمیشدیر. تۆرکجه میزده: اۇز، سۇز، گۆز.

ۀ- «E» «کسره» نى افاده ائدن بو علامت ده، عربجه ده و بیر

چۇخ خارجى سۆزلرين فارسجادا ايشلنديگينه گۆره، عموم سوادلى آذربايجانلى لارين ذهنيه كفايت قدر تانيش ايدى : «اُولئِك»، «يَوْمئِذٍ»، «وجوه رئاليزم در هنر. كتاب آدى»، «فلسفه و روش رئاليزم- استاد مطهرى»، «تئورى»، «تئون»، «فتوداليزم» و ساير. بيزيم يازيدا: ائل، بئل، يئل، دئى.

و – « U » بو علامت، گينه ده قرآندان و عربجه دن آليشميشدير: قولۇ، اسمعوا. و يا: كؤنوا احراراً (امام حسين ع). تۆركجه ده: بؤلۇد، قورۇت، بۇتاق. البته، سون زمانلاردا، لزومسوز يئرلرده قوبولمور.

و – « O » لاتين قروپلو ديئلرده ايشله نين « O » حرفى نين كيچيگى، بيزيم قالين « و » نو ذهنده تداعى ائتديگينه گۆره، بو علامتى ده قالين « و » اوچون مناسب گورموشلر: اون، سون، قونوشما، پالتو.

و – « Ü » فارسجادا، عربجه ده بو صائتين اولماديغي تقديرده، گينه ده بدعتدن چكينه رك، فونتتيك لغت كتابلاريندا ايشله نين بو تانيش « و » نو ده اينجه « و » اوچون مناسب گورموشلر. تۆركجه ميزده: بوتون، سۆكج، دوزگون، اوزگونچو، و ساير.

ئ – « A » گينه ده فارسجادا، عربجه ده موجود اولمايان بو صائت اوچون فونتتيك لغت كتابلاريندا ايشله نين، ذهنلره معين قدر تانيش اولان « ئ » علامتيندن استفاده ائتمگى مصلحت گورموشلر. ۱۳۸۰ نجى ايل سميناريميزدا، بو علامتين قوبولماسيني لزومسوز گورسه لر ده، بيز بو يازيميزدا، صامتله باشلانان بيرينجى هجالارداكى قالين « ي » لارى ^ علامتى ايله اشارتلنديرديك. چونكى آذربايجان انسيكلوپدياسى نين دئديگينه گۆره، آذربايجان تۆركجه سينده كلمه لر قالين « ئ » ايله باشلانماز، و كلمه ده كى ايکينجى و سونرا گلن قالين

صائتلر ده، آهنگ قانونو اۆزره قالین تَلْفُظ اۆلونا.

دوْقۇز صائتمیزدن،^(۱) اشارتلندیرمگینه مجبور اۆلدوغوموز آلتی صائتین دیاکریتیك علامتی نی سئچمکده، گۆرونور کی، بیزه معلوم اۆلان و یا معلوم اۆلمايان عالملریمیزین بۆتون سعی لری آنجاق و آنجاق «ذهنی ملکه لر» مسأله سی محورینده تۆپلانمیشدیر؛ تغیری اۆچون بیر منطقی و محکم دلیل اۆلمادیغی تقدیرده^(۲) عالم لریمیز، اۆز لریندن اۆل ایشله نیب، مقبول اۆلموش علامت لری تنفیذ ائتمیشلر، و باجاردیقجا، سۆزون منفی معناسیندا «بدعت» دن ساقینمیشلار. بونا شاهد اۆلاراق، دۆکتور نطقى نین «املا قیلاوۇزو» نا یازدیغی اۆن سۆزونون باشلانغیجینا دقت یئتیرک:

«بو مجموعه اوزون ایللر و ساییسز انسانلارین امک و اختاریشلاری نین خرمیندن، آددا- بوددا دریلیمیش، تۆپلانمیش بیر اۆوۇج باشاقدان عبارتدیر». و اۆن سۆزون سۆنلاریندا، اۆزونه مخصوص تواضعکارلیقلا دئییر: بئلهجه، بوراداکى اصول و اساسلار اولو عالم لر و دیلچى لردن دیر. اۆنلارین یانیندا، شرطلریمیزه اویغون دئییه، اوتانا - اوتانا سۆنولموش بیر- ایکی تکلیف بیزدن دیر. بو خصوصلاردا دا، ائله اۆنلارین دۆشونجه لریندن الهام آلدیق و اۆنلارا سۆیکه نهرک اۆنلاری یانسیلاماغا جسارت ائتدیک...

فکریمیزی بیر داها اثبات اۆچون، علاوه ائتمه لی ییک کی، دۆکتور نطقى نین طرفیندن ایکی مستقل فونئم اۆچون: ۱ - قالین «کار K. مثال: اکونومی، کلاسیک، آنکارا» و ۲ - یومشاق «گاف - یاف. مثال: ایگده،

۱ - آ - ا (ه) - ی صائتلریمیزه دیاکریتیك علامت قۇبماغا احتیاج حس ائتمه میشلر.

۲ بیرجیک مثال: اوزون مدّت ایشلنمیش (تونون، «جامع و مانع» اۆلمادیغینا گۆره، یئرینه،

منطقى اۆلاراق (اؤ) قۇیولدو.

ایگیرمی، ایگنه» تکلیف ائتدیگی علامتلرین هر ایکسی ده منطقی اولارکن، عمدتاً ذهنلرده سابقه سی اولمادیغینا گوره، قسماً ده اوستادین تکلیف ائتدیگی دباکریتیک علامتلرین یازی ماشینلاریندا موجود اولمادیغی سببدن، یازیچیلار طرفیندن ایشله نیلمه دی.^(۱)

۱۳۸۰ نجی ایلین سمیناریندا سوزوگئدن ایکی صامتیمیزی، «ک» و «گ» حرفلریله گؤستمگیمیزی مصلحت گوردولر. لاکن ایندی کامپیوترین گنیش امکاملاریندان فایدالانماقلا، آزی، یافی گافدان آیرماق اولار. چؤنکی یومشاق گافی «ی» ایله یازاندا، همین حرف ایکی مشابه صائتین آراسیندا گلنده، کلمه عیبه جر شکله دؤشور. مثال: سوزون «ساده لیینه» حیرانام.

■ دئمک، هر هانسی بیر فردین شخصیتی، منلیگی، اونون یاخین و اوزاق کئچمیشی نین اؤزه رینده قورولدوغو کیمی، بیزیم املامیز دا، اؤز ماجرالی، عینی زماندا، قانوناویغون کئچمیشی نین اساسیندا قورولموشدور؛ بو تمل، خلقیمیزین تاریخی یادداشیندان عبارتدیر. اؤست قورومون (روبنانین) گلیشمه طالعی، و هر نوع انکشافی، آنجاق خلقین تاریخی یادداشی ایله نه قدر اویوشدوغوندان آسیلی دیر. باشقا سوزله: کؤکو درینلرده اولان آغاجین اوجالماق استعدادی اولدوغو کیمی، بیزیم دیل و یازی مسأله میز ده تاریخی درینلیکلره دایانارسا داها آرتیق وره وولانیب، اوجالا بیلر. حرمتله:

تهران - کریم مشروطه چی «سؤنمز» ۱۳۸۲/۱۱/۲۸